

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 6.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.6.47>

УДК 338.439

О. П. Хаєцька,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та підприємницької діяльності, Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0262-1455>

В. О. Лояніч,

аспірант, Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9795-7279>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

O. Khaietska,

PhD in Economics, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University

V. Loianich,

Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

Українське суспільство в останні роки зіштовхнулася з рядом викликів, які суттєво загострили питання щодо забезпечення продовольчої безпеки не лише нашої країни але й населення світу. В статті досліджено вплив війни на стан продовольчої безпеки, виявлено проблем забезпечення продовольчої безпеки України як основи життєзабезпечення та підвищення якості життя

населення в умовах посягання на територіальну цілісність та національну безпеку.

Розглянуто вплив соціально-економічного та екологічного стану на забезпечення населення якісними та безпечними продуктами для задоволення потреб. Описано функції розвитку, управління та забезпечення продовольчої системи України, які включають систему безпеки та продовольчу незалежність. Приділено увагу аналізу принципів продовольчої безпеки, серед яких виділено фізичну та економічну доступність, якість та безпечність продуктів харчування, стабільність продовольчого ринку, незалежність та самозабезпеченість.

Проаналізовано виклики та проблеми вітчизняного агропромислового комплексу, що відіграє значну роль на світовому ринку та забезпечує продовольчу безпеку. Наведено рейтинг України та окремих країн світу за Глобальним індексом продовольчої безпеки у 2022 році. У статті наведено основні умови забезпечення продовольчої безпеки країни та концепцію її забезпечення з характеристикою основних загроз. Запропоновано заходи для забезпечення продовольчої безпеки.

In recent years, Ukrainian society has faced a number of challenges that have significantly exacerbated the issue of food security not only for our country but also for the world's population. The article examines the impact of war on the state of food security, identifies the problems of ensuring food security in Ukraine as the basis for life support and improving the quality of life of the population in the context of encroachment on territorial integrity and national security.

The influence of the socio-economic and environmental situation on the provision of quality and safe products to meet the needs of the population is considered. The functions of development, management and provision of the food system of Ukraine, which include the security system and food independence, are described. Attention is paid to the analysis of the principles of food security, including physical and economic accessibility, quality and safety of food, stability of the food market, independence and self-sufficiency.

The challenges and problems of the Ukrainian agro-industrial complex, which plays a significant role in the global agricultural market and food security, are analysed. The ranking of Ukraine and individual countries of the world according to the Global Food Security Index in 2022 is presented, in which unsatisfactory

indicators are noted: sustainability and adaptability; economic availability of food products; political and social barriers; supply chain infrastructure; development of agricultural research; food access strategy and others. The article presents the basic conditions and the concept of the country's food security with a description of the main threats. Measures to improve food security are proposed.

Ensuring food security must change according to the challenges and taking into account the practical orientation. It is necessary to implement measures that involve monitoring the current state of food security and agricultural infrastructure as a whole; providing assistance to socially vulnerable categories of the population; providing support to food producers; control over food prices.

Ключові слова: *продовольча безпека, продовольство, безпека, національна безпека, територіальна цілісність, продовольча незалежність.*

Keywords: *food security, food, security, national security, territorial integrity, food independence.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах з появою нових загроз національній безпеці загострилися деякі з традиційних факторів, що впливають життєдіяльність людського суспільства. Продовольча безпека є важливою складовою економічної та соціальної політики держави, яка забезпечує національний суверенітет та визначає статус на світовій агропродовольчій арені. Принципово нового підходу вимагає забезпечення продовольчої безпеки України в умовах військового конфлікту, при порушенні національного суверенітету територіальної цілісності, так як значно збільшився рівень безробіття серед економічно активного населення та значними були показники міграції українців, що виїжджали за кордон у пошуках прихистку та заробітку, при цьому порушилась система виробництва, переробки та постачання продовольства, зокрема, на міжнародний ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем продовольчої безпеки держави, виявлення економічних загроз інтересам держави, формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки держави висвітлено в роботах багатьох науковців, серед яких: В. Андрійчук,

В. Балабанов, В. Богачова, П. Борщевський, М. Бужанська, Б. Данилишин, Л. Дейнеко, Н. Клименко, А. Мостова, П. Саблук, О. Сурілова та інші.

Метою статті є дослідження впливу стану продовольчої безпеки в умовах війни та виявлення проблем, що постають перед Україною а також перспективи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольча безпека це насамперед соціально-економічний та екологічний стан, за якого всі групи населення забезпечені безпечними й якісними продуктами в необхідній кількості, які необхідні для фізичного і соціального розвитку особистості та забезпечення здоров'я населення України.

Військові дії в Україні посилили роль України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, так як її стан напряду залежить від ефективності функціонування аграрного сектора, а формування національної стратегії продовольчої безпеки є важливою складовою, що включає аналіз наявних та потенційно можливих загроз, що створюють небезпеку для життєво важливих інтересів держави у продовольчій сфері. Під загрозою опинилась поточна посівна кампанія, блокувався експорт аграрної продукції, різко збільшились ціни на світовому ринку, що в свою чергу погіршувало діяльність агропродовольчого сектору країни та національної економіки в цілому й впливало на проблему голоду в світі.

Україна, незважаючи на усі виклики та складнощі, відіграє значну роль на світовому аграрному ринку, агропромисловий комплекс продукує 10-15% валової доданої вартості країни, є одним із основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки. Незважаючи на значний потенціал аграрного виробництва України, війна впливає не лише на глобальну, але і на внутрішню продовольчу безпеку.

Експорт українського зерна, десять років тому, був спроможний нагодувати 40 мільйонів людей, а сьогодні уже понад 400 мільйонів. У 2019-2021 роках на Україну припадало майже 10% світового експорту пшениці, 15% експорту кукурудзи, 15% експорту ячменю та близько 50% експорту

соняшникової олії [2]. На початку 2022 року експортний потенціал України демонстрував позитивну динаміку, але в березні скорочення становило близько 50%.

Показники глобальної продовольчої безпеки нашої країни в останні роки погіршуються, про що свідчить рейтинг, розроблений The Economist Intelligence Unit. Індекс глобальної продовольчої безпеки аналізує як основні принципи доступності, наявності, якості та безпеки, сталості та адаптації впливають на продовольчу безпеку в усьому світі. За останні кілька років рівень доступності сільськогосподарських ресурсів покращився, але в загальному показники в сільському господарстві залишаються низькими через відсутність достатніх державних виплат на сільськогосподарські дослідження та розробки, на поліпшення родючості ґрунту тощо. У таблиці 1 наведено Глобальний рейтинг продовольчої безпеки, де Україна в 2022 році посідає 71 сходинку Індексу серед 113 країн, хоча в минулому році була на 58 місці [3].

Таблиця 1.

Рейтинг України та окремих країн світу за Глобальним індексом продовольчої безпеки у 2022 році

Рейтинг	Країни	GFSI	Субіндекс фізичної доступності	Субіндекс економічної доступності	Субіндекс якості та безпеки	Субіндекс природні ресурси та стійкість
1	Фінляндія	83,7	91,9	70,5	88,4	82,6
2	Ірландія	81,7	92,6	70,5	86,1	75,1
3	Норвегія	80,5	87,2	60,4	86,8	87,4
4	Франція	80,2	91,3	69,0	87,7	70,3
5	Нідерланди	80,1	92,7	70,7	84,7	69,2
6	Японія	79,5	89,8	81,2	77,4	66,1
7	Канада	79,1	88,3	75,7	89,5	60,1
8	Швеція	79,1	91,9	68,3	85,0	68,3
9	Великобританія	78,8	91,5	71,6	77,6	71,1
10	Португалія	78,7	90,0	77,0	79,8	64,5
						
71	Україна	57,9	66,6	48,1	71,3	43,5

Джерело: сформовано на основі [3, 4]

На тимчасово окупованих територіях України порушене продовольче забезпечення, де через бойові дії припинилося постачання продовольства,

також погіршилися номенклатура та певною мірою якість харчових продуктів. ООН внесла Україну до двадцятки країн світу, яким загрожує голод.

Серед показників найгіршим для вітчизняної продовольчої безпеки у 2022 році визначено сталість та адаптивність, 43,5 балів зі 100 та 94 місце глобально. За показником економічна доступність продуктів харчування Україна отримала 48,1 бал зі 100 і посідає 93 місце у світі. Слабкими чинниками в нашій країні є: політичні та соціальні бар'єри; інфраструктура ланцюгів постачань; розвиток сільськогосподарських досліджень та стратегія доступу до продуктів харчування. Серед країн Європи за показником забезпечення та доступу до продуктів харчування Україна посідає в глобальному рейтингу 65 місце. В першу чергу це спричинено суттєвим зростанням цін та зміною середніх витрат на виробництво продуктів харчування а також відсутність державних програм захисту.

За показником якості та безпечності їжі в Україні краща ситуація 71,3 бали зі 100 та 52 сходинка глобального рейтингу. Експерти вважають, що українці вживають достатньо якісного білку, а вітчизняні харчові продукти загалом є безпечними, хоча раціон середньостатистичного українця не є достатньо різноманітним.

Проблема забезпечення продовольчої безпеки не характеризується як така, що притаманна винятково певній країні. З нею постійно стикається практично будь-яка держава, незалежно від рівня її політичного та соціально-економічного розвитку. Вперше великим заходом, який був присвяченим цій проблемі, стала всесвітня конференція 1974 р., скликана під егідою продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [5].

Основі умови забезпечення продовольчої безпеки країни відображено на рис. 1. До них відносяться: фізична та економічна доступність продовольчої продукції, стабільність продовольчого ринку, якість та безпечність продуктів харчування, продовольча незалежність та самозабезпеченність [6, С. 73].

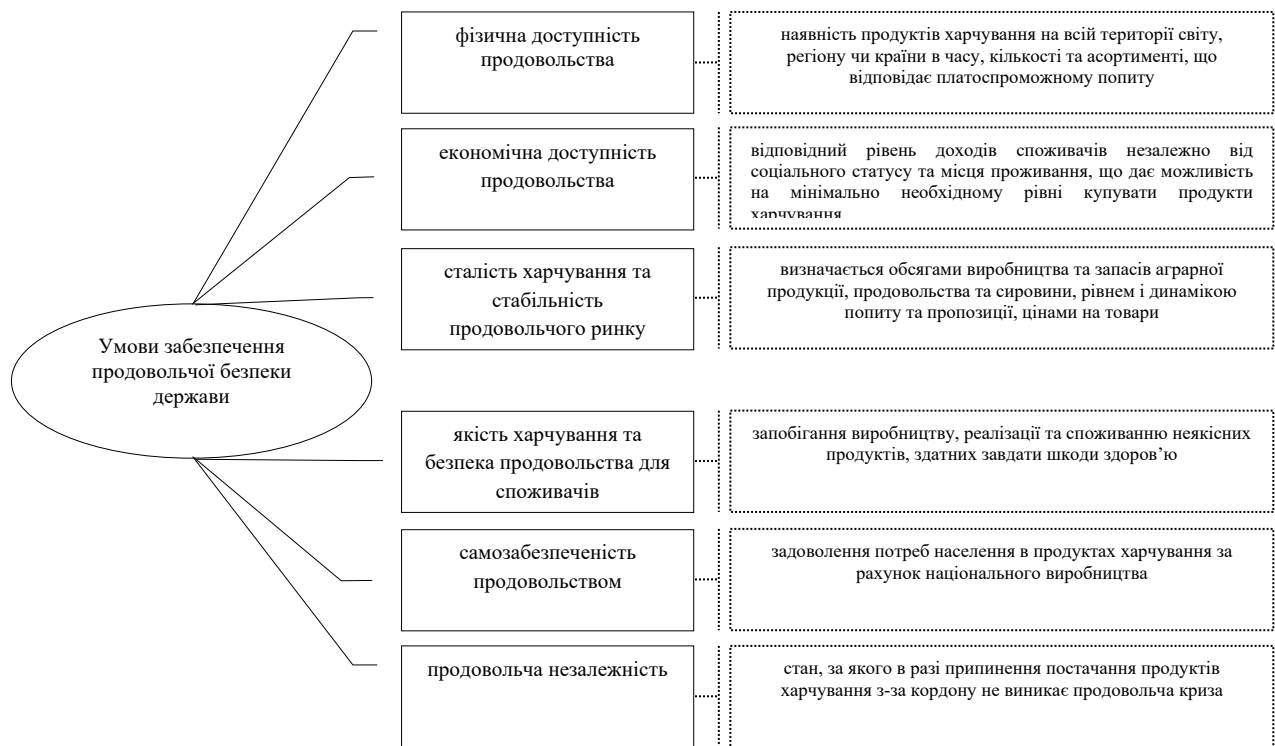

Рис. 1. Умови забезпечення продовольчої безпеки держави

Джерело: сформовано на основі [6]

Показники, які використовуються для оцінки продовольчої безпеки в масштабах країни досить різноманітні. До них відносять обсяги виробництва аграрної продукції, витрати домогосподарств на харчові продукти та їх частку в загальних витратах, структуру харчування та її відповідність медичним нормам та споживання калорій, коефіцієнти залежності від імпорту продовольства та ін. Відповідні показники умовно поділяють на ті, що відображають поточний стан продовольчої безпеки, та ті, що використовуються для подальшого прогнозу.

На продовольчу безпеку в Україні значно вплинули військові дії, внаслідок чого було знищено значні обсяги врожаю, сільськогосподарська та інша цивільна інфраструктура, порушено ланцюги постачання та створення доданої вартості. У поточному році не використані значні площі, на яких можна було займатись вирощуванням аграрної продукції, обсяги виробництва скорочуються. Деякі експерти зазначають що 25 % українського сільського населення, яке займалося сільським господарством, припинили свою діяльність через перебування в зоні військових операцій [7].

Через порушення ланцюгів постачання та нестабільністю цінової політики значна кількість агровиробників зазнають збитків, що є негативним і для економіки країни. Війна в Україні вразила як національні так і глобальні продовольчі системи, на які впливають ряд факторів: антропогені (збройні конфлікти), природні (порушення поставок продовольства через неврожай), економічні (зростання цін на продовольство) [8].

Наслідки війни в Україні (вплив збройних конфліктів, зростання світових цін на продовольство, порушення глобальних поставок продовольства) насамперед відчують країни Близького Сходу та Північної Африки, що імпортують понад 90% усього продовольства. Крім того експерти Світового банку та ЄБРР відмічають, що можуть зазнати негативних змін у забезпеченні продовольством Єгипет, Індія, Туреччина, Грузія, Вірменія, Таїланд, Ліван [8]. Це в подальшому, згідно прогнозів ФАО (березень 2022 р.), призведе до ще більшого зростання світових цін на продовольство.

Українські сільгоспвиробники та економіка країни загалом зазнала прямих збитків, що здійснює значний тиск на платіжний баланс, негативно впливає на валютний курс; створення загрози голоду в країнах Африки та Азії, що поглиблюється через подальшу міграційну кризу [9].

Негативний вплив на забезпечення продовольчої безпеки мали подорожчання пального та вартості мінеральних добрив, ускладнення логістики, порушення постачань від первинного виробництва до реалізації продукції споживачеві, зміни в діяльності щодо створення доданої вартості в агропромисловому комплексі, скорочення урожайності, валових зборів, скорочення експорту сільськогосподарської продукції тощо. Небезпечним є замінування засіяних полів, окупантами цілеспрямовано знищується сільськогосподарська техніка та інфраструктура, відбувається розкрадання українського зерна, захоплюються території з ядерними об'єктами [10].

На рис. 2 відображено концепцію забезпечення продовольчої безпеки яка показує залежність від того наскільки в країні розвинуто власне виробництво, логістика, система безпеки та налагодженні експортно-імпортні зв'язки.

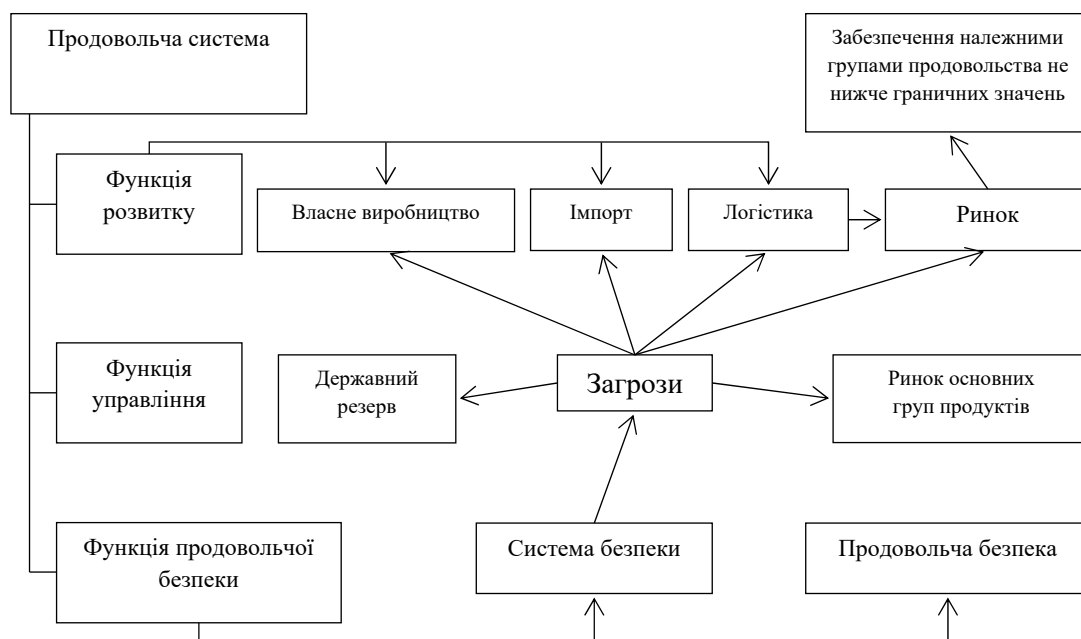

Рис. 2. Концепція забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: сформовано на основі [11, С. 10].

Основними функціями продовольчої системи України є: функції розвитку та управління, власне функція продовольчої безпеки, яка включає систему безпеки та продовольчу незалежність.

Важливою складовою для досягнення продовольчої самозабезпеченості є державна політика, яка формує обсяги виробництва стратегічних сільськогосподарських культур (пшениця, ячмінь, рис, олійні) а також м'яса та молочних продуктів. Агропромисловий комплекс має бути стійким до зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечувати збалансований розвиток усіх регіонів країни та формувати зовнішньоторговельні умови.

Продовольча незалежність України забезпечується за рахунок збалансованості вітчизняного продовольчого ринку та гарантує формування оптимальної структури харчування та доступності харчових продуктів для населення, а саме реалізація національних інтересів досягається завдяки ефективному функціонуванню агропродовольчого комплексу України [12, С. 60].

Пріоритетність продовольчої самозабезпеченості в Україні є не за усією продукцією, а лише за стратегічно важливими продуктами, що сконцентровує

уваги уряду на виробничому аспекті, в той час як міжнародні організації акцентують увагу на соціально-економічному та гуманітарному напрямках (рівномірна доступність продовольства для усього населення та на правах людини на якісне та повноцінне харчування).

Парадоксальним є те, що Україна, маючи значний природно-ресурсний потенціал для виробництва продуктів харчування не забезпечує продовольчої проблеми навіть на рівні фізіологічного мінімуму [13]. Така ситуація з наявними природними ресурсами та не можливістю забезпечити населення країни продуктами харчування притаманна не лише нашій державі, а й країнам Південної Америки, Африки, Євразії, Венесуели, Судана, Зімбабве, Республіки Конго, які володіють значними природними ресурсами, але через проблеми управління, корупцію та політичну нестабільність і збройні конфлікти не здатні забезпечити населення відповідною кількістю продуктів харчування.

В останні роки, незважаючи на ряд проблем, проводились реформи, які допомагали вирішити проблему дефіциту основних продуктів харчування на продовольчому ринку, громадяни мають змогу споживати продукти харчування, яких раніше не бачили. При цьому залишилась проблема з економічною доступністю (платоспроможністю) деяким верствам населення, негативною умовою є і збільшення імпорту, що призводить до скорочення обсягів вітчизняного виробництва.

Для забезпечення підвищення продовольчої безпеки варто впроваджувати наступні заходи:

- підвищувати конкурентоспроможність та сприяти інтенсивному розвитку АПК за рахунок врахування виробничого та природно-кліматичного потенціалу регіонів;

- впроваджувати реформи, що забезпечуватимуть збільшення реальних доходів населення, особливо соціально незахищених груп, підвищуватимуть зайнятість, продуктивність та кваліфікацію працівників;

- збільшувати обсяги експорту продовольчих товарів з високою доданою вартістю та використовувати нетарифні методи регулювання імпорту;

- створювати резервні фонди, субвенції, які спрямовуватимуться на розвиток інфраструктури, державна підтримка цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси для її виробництва тощо.

Забезпечення продовольчої безпеки має змінюватися відповідно до викликів та з урахуванням практичної спрямованості. Потрібно впроваджувати заходи, які передбачатимуть моніторинг наявного стану продовольчої безпеки та сільськогосподарської інфраструктури; надання допомоги соціально вразливим категоріям населення; надання підтримки виробникам харчових продуктів; контроль за цінами на продукти харчування та ін.

Висновки. Забезпечення належного рівня продовольчої безпеки стимулює економіку країни. Завдяки природно-географічним умовам агропромисловий комплекс України має конкурентні переваги, але через політичну, економічну нестабільність та війну в країні не може їх використовувати повністю та ефективно, особливо у зв'язку з воєнним конфліктом на сході країни та впливом глобальних кліматичних змін що впливають на сільське господарство. Досягнення економічної та соціальної рівноваги національного ринку сприяє забезпеченню продовольчої безпеки нашої країни. Одним із вагомих чинників продовольчої безпеки має стати підвищення частки доходів виробників у ціні продукції, що сприятиме економічній доступності продовольства та зростання реальних доходів населення, що сприятиме підвищенню купівельної спроможності та стабільності економічної ситуації в державі.

У 2020-2023 роках було проведено численні дослідження та розроблено стратегії для забезпечення продовольчої безпеки, такі як розвиток зеленого зернового ринку, використання органічного землеробства та інші. Проте, щоб досягти остаточної мети, необхідно розвивати сільське господарство, вдосконалювати технології вирощування продуктів харчування, створювати ефективні механізми регулювання ринку та забезпечувати належну організацію реалізації та споживання продуктів харчування в країні, в умовах сьогодення.

Література

1. Про продовольчу безпеку України. Закон України № 8370-1 від 28.04.2011 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G?an=3>
2. Огляд продовольчої безпеки та політики. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-prodovolchoyi-bezpeki-ta-politiki/>
3. Глобальний індекс продовольчої безпеки 2022 Global Food Security Index, GFSI. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>
4. Global Report on Food Crises: acute food insecurity hits new highs: Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/global-report-on-food-crises-acute-food-insecurity-hits-new-highs/en>
5. Деякі питання продовольчої безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379. Офіційний вісник України. 2007. № 93. 3405 с.
6. Вараксіна О.В. Основні аспекти та фактори, що формують продовольчу безпеку країни. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. № 3 (59). 2013. С.71-76.
7. Україна: Вплив війни на сільське господарство та сільське життя в Україні – Результати загальнонаціонального опитування сільських домогосподарств. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2022. Рим. URL: DOI: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>
8. Вплив війни рф проти України на стан глобальної продовольчої безпеки. UkraineInvest. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/19-04-22/>
9. Національний інститут стратегічних досліджень. Україна та глобальна продовольча безпека в умовах війни: аналітичний огляд. National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalna-prodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viyny>
10. Клименко Н.Г. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: стан, проблеми, перспективи. Публічне управління у сфері

державної безпеки та охорони громадського порядку. Вип. 30. 2022. С.128-132.
URL: <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/30-2022/22.pdf>

11. Курляк М.Д. Формування системи національної продовольчої безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н. : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави». Львів : ЛДУВС МВСУ, 2017. 23 с.

12. Хаєцька О.П. Органічне виробництво як складова забезпечення продовольчої безпеки України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 4 (62). С. 57-74. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-4-4.

13. Ніконенко О.А. Методичне забезпечення формування продовольчої безпеки України. Агросвіт. №9-10. 2022. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9-10.86.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine “Food Security of Ukraine”, available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G?an=3> (Accessed 7 May 2023).

2. The official site of Kyiv School of Economics (2022), “Review of food security and policies”, available at: <https://kse.ua/en/review-of-food-security-and-policies/> (Accessed 7 May 2023)

3. Economist Newspaper (2022), “Global Food Security Index”, available at: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (Accessed 7 May 2023).

4. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2022), “Global Report on Food Crises: acute food insecurity hits new highs”, available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/global-report-on-food-crises-acute-food-insecurity-hits-new-highs/en> (Accessed 7 May 2023).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), “Some issues of food security”, *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, vol. 93., p. 3405.

6. Varaksina, O.V. (2013), "The main aspects and factors shaping the country's food security", *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, vol. 3 (59), pp. 71–76.

7. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2022), "Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural life in Ukraine - Results of a nationwide survey of rural households", available at: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc3311en> DOI: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>, (Accessed 7 May 2023).

8. UkraineInvest (2022), "Impact of the Russian Federation's war against Ukraine on global food security", available at: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/19-04-22/>, (Accessed 7 May 2023).

9. National Institute for Strategic Studies (2022), "Ukraine and global food security in times of war: an analytical review", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalna-prodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viyny>, (Accessed 7 May 2023).

10. Klymenko, N.H. (2022), "Ensuring food security in a state of war: state, problems, prospects", *Publichne upravlinnia u sferi derzhavnoi bezpeky ta okhorony hromads'koho poriadku*, vol. 30, pp. 128-132. available at: <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/30-2022/22.pdf> (Accessed 12 May 2023).

11. Kurlyak, M.D. (2017), "Formation of the national food security system of Ukraine", Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences, Economic Security of the State, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine.

12. Khaietska, O.P. (2022), "Organic production as a component of ensuring food security in Ukraine", *Economics, finance, management: topical issues of science and practical activity*, vol. 4 (62), pp. 57-74. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-4-4.

13. Nikonenko, O.A. (2022), "Methodological support for the formation of food security of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 9-10, DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9-10.86.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2023 р.